

ORTA ASYA KÜLTÜRÜNDE CİVANMERT DAYANIŞMASI (AHİLİK) VE TARİKAT İLİŞKİSİ

Mairamkan ISABAEVA*

Öz

Herhangi bir meslek ile geçim sağlamak insanlık tarihi kadar çok eskidir. Üretim öğeleri en iyi koşullar altında bir araya getirilerek insanlar toplum içinde faydalı olmuşlardır. Toplumun her kesiminde meslek ihtiyacı görülmüştür. Bazı tarikat önderleri bunu kendilerine düstur edinmişlerdir. Kendisinde iyilik, hoşgörü, adap ve ahlak, özgürlük ve ebedilik, halka ve Hakk'a hizmet, gönü dahi temiz tutmak, helale yaklaşmak ve nefisten kurtulmak, gūnahtan kaçmak ve sevaba yönelmek, ilim öğrenmek ve sade hayat yaşamak, inziva, ihlas ile tek amaç üzere olmaktır. Nitekim Nakşibendi tarikatı önderi olan Bahaeddin Nakşibendi de kendi zamandaşları ve sonraki tabileri için "Dil ba yaru dast ba kar- Gönül Yar (Allah)'da, el işte" öğüdünü vermiştir. Civanmert- mert yiğit demektir. Fetâ yiğit, fütüvvet yiğitlik demektir. Orta Asya kültürüne bakıldığı zaman tarikat eğitimi yanında meslek edindirme faaliyetlerini de beraber yürütmüşlerdir. Özellikle Sovyetler döneminde Özbekistan başta olmak üzere diğer Türki Cumhuriyetler arasında meslek edindirme faaliyetleri nesilden nesle aktarılan bu kaide uzun yüzyıllar boyu Hakk'a hizmetin halka hizmetten geçtiğinin en güzel örneğini sergilemiştir. Her ne kadar civanmertlik meslek edindirme faaliyeti olarak ortaya çıkmış ise de Sovyetler döneminde meslek yanında gizli dini eğitim kurumu olduğu bir gerçektir. Orta Asırlarda Maveräunnehir günümüz Orta Asya'sında ortaya çıkan civanmert dayanışması Anadolu topraklarında Ahilik teşkilatı olarak kendini göstermiş ve yüz yıllar boyu kendi faaliyetini sürdürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Meslek, Civanmert, Ahi, Tarikat.

SOLIDARITY (CIVANMERT) OF CIVILITY (AHILIK) IN CENTRAL ASIAN CULTURE AND ITS RELATIONSHIP WITH SECT

Abstract

Making a livelihood with any profession is as old as a human history. Production items were brought together under the best conditions, that they made people useful in society. An occupational necessity was a need at each part of the society. Some sect leaders have taken it upon themselves as a duty. To keep the only purpose like-keeping goodness to herself and himself, tolerance, adherence and morality, freedom and eternity, service to the public and God, being clean with soul and keeping clean anything, approaching for halal and ignoring negative mind, escaping from sin and turning to reward, learning and living modestly, seclusion, sincerity. As a matter of fact, Bahaeddin Nakshibendi, who was the leader of the Naqshbandi sect, also gave a speech for his time and for his next talents, "Dil ba yaru dast ba kar- The heart with Allah, the hand in working." *Jivanmert*-means a brave valiant. *Feta* means valiant and *Futuvvet* bravery. If we look into Central Asian cultures we can see as they carried out an occupational acquisition as well as sectarian education. Especially during the Soviet era, Uzbekistan and other Turkic republics, whose activities are transferred from generation to generation for many centuries, have exhibited the most beautiful example of servicing for God is servicing for People. Although *Solidarity* (*Jivanmert*) has emerged as a professional-building activity, it is a fact that it was a secret religious educational institution beside the profession during the Soviet period. In the Middle Ages *Solidarity* (*Jivanmert*) organization has emerged as Ahilik association in Maveräunnehir (today's Central Asia) and has continued its activities for hundreds of years.

Keywords: Central Asia, Occupation, Jivanmert, Ahi, Sect.

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi,
mairamkan.isabaeva@hotmail.com

GİRİŞ

İnsanlık geçmiş tarihine baktığımız zaman, dünyada geçim sağlamak için mutlaka dünyevi birçok iş veya meslek ile meşgul oldukları hiç tartışmasızdır. Bunun en güzel örneğini Kur'an'da zikredilen Peygamberler örneğinde görmek mümkün. Sadece Kur'an ile kısıtlamak yanlış olur. Diğer Semavi dinler ve kaynaklarında da bilgiler mevcut. Üretim öğeleri en iyi koşullar altında bir araya getirilerek insanlar toplum içinde faydalı olmuşlardır.

Makalemizde konuyu dar bir çerçevede değerlendirmek için Orta Asya bölgesinde tarikat mensupları faaliyetleri çerçevesinde civanmertlik yani ahilik teşkilatı ele alındı. Makale tarikat yani tasavvuf tarihçesi, Orta Asya'ya tarikatın intikali, civanmertlik ile tarikat karışımı ve günümüzde faaliyet gösterdiği meslek alanları hakkında bilgi verilmiştir. Araştırma çerçevesinde Sovyetler döneminde de faaliyet gösteren gizli dini kurum ad değişimi Üstat-şakirtten, usta-çırak olduğu gözlemlenmiştir.

1. TASAVVUF TARİHÇESİ VE GAYESİ

Tasavvufun hangi kökten geldiği kadar, tarihi hakkında da farklılıklar mevcut (Haksever, 2012:14). Herhangi bir isme (kavrama) tabi olmadan, belirli kişiler hayatlarına tatbik etme suretiyle kendini gösterir. Tasavvuf tarihi dönemleri zühd, tasavvuf ve tarikat dönemleri olmak üzere üç basamaktan geçmiştir (Yılmaz, 2013:81). Zühd dönemi: Asr-ı Saadet'ten tabiin ve tebe-i tabiin zamanını içine alan iki yüz yıla verilen addır. Tasavvuf dönemi: sufi ve tasavvuf kavramlarının kullanılmaya başladığı hicri 2.asırdan hicri 6.asra kadar olan döneme verilen zamanı kapsar. Tarikatlar dönemi: tarikatların ortaya çıktığı hicri altıncı asırdan günümüze kadar olan zaman dilimini kendi içine almaktadır. Kısa vakit içinde diğer İslami ilimlerde olduğu gibi tasavvuf da konusu, metodu, önderleri, kitapları ve mektepleri olan bir disiplin haline gelmiştir (Yüce, 2000:22). Diğer İslami ilimlerden ayıran en belirgin özelliklerinden biri de ameli ve nazari olmasıdır. Kendisinde iyilik, hoşgörü, adap ve ahlak, özgürlük ve ebedilik, halka ve Hak'a hizmet, gönlü dahi temiz tutmak, helale yaklaşmak ve nefisten kurtulmak, günahattan kaçmak ve sevaba yönelmek, ilim öğrenmek ve sade hayat yaşamak, inziva, ihlas ile tek amaç üzere olmaktır (Abdullayev, 2007:8).

Tasavvuf insanları helalliğe, temizliğe, eşitliğe, insan değeri ayaklar altına almamaya, tüm Müslümanların eşit olarak, her kes kendisinin emeği ile hayatını sürdürme, başkalar gücünden yararlanmadan, içtimai adalet gücüne riayet etmeyi tebliğ etmiştir (Tleumuratova, 2014:5). İslam tasavvufu VIII yüzyılda Arap coğrafyasında ortaya çıkmıştır. Özellikle Orta Asya ülkelerinin içtimai ve manevi hayatıyla iç içe olmakla birlikte, eğitim ve kültürüne büyük etki etmiştir.

2. ORTA ASYA'DA NAKŞİBENDİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

Maveraünnehir günümüz Orta Asya'sına Araplar gelmesiyle İslam dini de geniş yayılmaya başladı. Maveraünnehir Orta Asya'nın kalbi. Yüzyıllar boyunca birçok din ve çeşitli halk bir arada yaşamıştır. Özellikle IX ve XIV yüzyıllar arasında İslam uygarlığının altın çağını yaşamıştır (Toros, 2013:192). İslâm dünyasında Nakşibendi tarikatının anavatanı Orta Asya'dır (Algar, 2006:335). Nakşibendilik Abdulhalik Gündeveani tarafından sistemleştirilen, Muhammed Bahauddin Şah-ı Nakşibendi'nin ismiyle anılan Nakşibendi Tarikatında genelde sessiz zikir uygulamıştır. Hacegan Tariki olarak da adlandırılmıştır. "Hâce" kelime çeşitli

bölgelerde efendi, şeyh, muallim, tahsilli, tüccar ve bürokrat anlamında kullanılmıştır. Çoğulu Hâcegan'dır. Maverâünnehir'de büyük şöhret bulan tarikatlardan biri Hâcegan tarikatıdır (Algar, 1996:432). Dönem dönem çeşitli isimlerle anılmış olmasına rağmen sonunda Nakşibendi tarikatı diye günümüze kadar intikal etmiştir.

3. NAKŞİBENDİLİKTE MESLEK ANLAYIŞI “DİL BA YARU DAST BA KAR-GÖNÜL YARDA, EL İŞTE”

Bahaeddin Nakşibendi tasavvuftaki önceki katı kuralları bir hayli yumuşatarak günlük hayat tarzına uygun hale getirmiştir. Allah'a ulaşmak gönül ile yapılırken el iş ile meşgul olmalıdır. Bahaeddin Nakşibendi terki dünya yapmadan da Allah'a ulaşmak mümkün olduğu gayesini ortaya koymuştur (Özbekistan Milli Ansiklopedisi, 2006:175). Bahaeddin Nakşibendi öğretisinde kendi el emeğiyle, helal rızık kazanmak, gönül Allah'ı devamlı zikretmeyi esas almıştır. “Dil ba yaru dast ba kar” yani gönül yar (Allah) ile; el ise işle meşgul olsun sloganı tüm Müslüman âlemine meşhurdur (Buhariy, 1993:11). Nitekim bunu bizzat kendisi hayatı devamında uygulamıştır. Bahaeddin Nakşibendi tasavvuftaki önceki katı kuralları bir hayli yumuşatarak günlük hayat tarzına uygun hale getirmiştir. Allah'a ulaşmak gönül ile yapılırken el iş ile meşgul olmalıdır. Bahaeddin Nakşibendi terki dünya yapmadan da Allah'a ulaşmak mümkün olduğu gayesini ortaya koymuştur (Özbekistan Milli Ansiklopedisi, 2006:175). Hâce Bahaeddin önceki devirlerde yaşayan halvet nişin, terki dünya eden, hücreden hiçbir yere çıkmayan, sadece ibadet eden derviş, kalenderler yolundan gitmemiştir. Nitekim Alişir Nevai de bu durumu eserlerinde tekit eder: “*Yine sordular: “sizin tarikiniz binası ne işdedir?” Hâce Bahaeddin dediler ki: Encümende (toplantı) halvet, zahir yüzünde halk ile batın tarafından Hak Subhanahu Teâla ile”*. Yani Nakşibendi Tarikatının esas akideleri yalnızlıkta, çilehanede oturmak değil tam tersine yalnızlığı ve huzuru encümende dostlar devresinde bulmaktır. Hak'ta ve hakikati başka diyarlarda aramadan, kendi vatanını, yurdunun şehir köylerini ziyaret etmek; zahirde adeta işlerde halden ayrılmadan, O'nunla hem nefes olmak, batında yani gönülde her zaman Hak ile yaşamak demektir (Nasafiy, 1993:5-6). Bahaeddin Nakşibendi sohbetlerinde sürekli “*el ibadatu eş'arata eczain tis'atu minha talabu'l halali va cuz'un vahidun minha sairu'l-ibadati”* (İbadet on bölümdür, ondan dokuz bölümü helalliği aramak, bir bölümü ise başka ibadetler) hadisini tekrar etmiştir. Kendisi de geçimini ziraattan yapmıştır. Her sene biraz arpa ve maş fasulyesi ekmiştir (İbn Muhammed Ali, 1993:55).

Tarih kaynaklarında bilindiği üzere sofiler helal lokmayı el işi meslekle elde etmeye demişlerdir. Şeyhulmeşayih Şeyh Ebu Seyyid Harraz ayakkabıcı, Şeyh Muhammed Sakkaki bıçakçı, Şeyh Ebu Hafz Haddad-demirci, Şeyh Ebubekr Habbaz-ekmekçi, Şeyh Ebu'l-Abbas Amili-kasap, Şeyh Ebu'l Hasan- kuyumcu, Şeyh Benan-hammal olmuştur. İşte bunun gibi Hâce Bahaeddin de kendi tariki mensuplarına el emeği ile geçinmeyi, el emeği herhangi bir meslek öğrenmeyi zorunlu hale getirmiştir (Nevai, 2001:5). Bahaeddin Nakşibendi öğretisinde kendi el emeğiyle, helal rızık kazanmak, gönül Allah'ı devamlı zikretmeyi esas almıştır. “Dil ba yaru dast ba kar” yani gönül yar (Allah) ile; el ise işle meşgul olsun sloganı tüm Müslüman âlemine meşhurdur (Buhariy, 1993:11). Hâce Bahaeddin her müridine mutlaka bir mesleği öğrenmesi gerektiğini tavsiye eder (Nasafiy, 1993:15). Tarikat mensuplarının ve dervişlerin terki dünya etmeleri kesin karşı çıkmıştır. Başkalarının eline mahkûm olmadan, kendi alın terleriyle hayatlarını idame ettirmeye davet etmiştir (Nasafiy, 1993:21). Öyle ki bu konuda kendi örnek sergileyerek, atölyede dokumacılık ve nakış yapmıştır. Bahaeddin Nakşibendi kısmen de olsa Hazreti Sultanul Arifin Ahmet Yesevi izinde

giderek, onun nefis ve tamahkârlığı yermesine cevaben Türkistan'da ilklerden olarak derviş, sofileri el sanatları, el işi, meslek sahibi olmaları için uğraşmıştır. Bununla birlikte ilim ve marifet sahibi olmalarını savunmuştur. Sofi ve dervişin eli işte, gönlü sürekli Allah'ta olması gerek diye bunu kısa ve öz olarak “Dil ba yaru dast ba kar” (el işte gönül Yar'da) sözlerinde beyan etmiştir. Bahaeddin Nakşibendi'nin ilan ettiği bu yola baş koyanların sayısı gün be gün artmıştır. Binlerce derviş ve kalenderler topluluğu bu asude hayat tarzını benimseyerek Allah yolunda marifet ve ilim elde etmekle birlikte çalışıp kazanarak kendi kendilerine bakabilme derecesine ulaşmışlardır.

Bahaeddin Nakşibendi diğer insanlar gibi meslek sahibi idi. Geçimini kumaşçılık ve kumaş üzerine çeşitli desenlerden nakış yaparak geçirirdi. İşte bundan dolayı “Nakşibendi” lakabıyla meşhur olmuştur. Müritlerine de bir meslek sahibi olması gerektiğini sık sık hatırlatmıştır. Bunun örneğini Anadolu'da kurulan Ahilik sisteminde görmek mümkün.

Ahilik, Ahi Evran tarafından Hacı Bektaş-ı Veli'nin tavsiyesiyle kurulan esnaf dayanışma teşkilâtıdır. Aslen Horasan kökenli olup Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'da yaşayan Müslüman Türkmen halkın sanat, ticaret, ekonomi gibi çeşitli meslek alanlarında yetişmelerini sağlayan, onları hem ekonomik hem de ahlaki yönden yetiştiren, çalışma yaşamını iyi insan meziyetlerini esas alarak düzenleyen bir örgütlenmedir. Kendi kural ve kurulları vardır. Günümüzün esnaf odalarına benzer bir işlevi olan Ahilik iyi ahlakın, doğruluğun, kardeşliğin, yardımseverliğin kısacası bütün güzel meziyetlerin birleştiği bir sosyo-ekonomik düzendir. Ahi Evran'a Ahi Baba da denir. İslâm'ın yayılmasına paralel olarak Suriye, Irak, İran, Türkistan, Semerkant, Endülüs, Kuzey Afrika ve Mısır'da esnaf ve sanatkarlar arasında yaygın olduğu bilinmektedir (Kazıcı, 1988:541).

4. CİVANMERT DAYANIŞMASI

Ömrü dostları hizmetine adanmak, sadece iyiliği düşünmek, iyilik yapmaktan yorulmamak, güzel ahlaka sahip olmak, varlığını başkalar ile paylaşmak, muhtaçların ihtiyacını karşılamak, pir ve üstatlar, dostlar, biraderleri namusunu, şerefini himaye etmek, zahiren ve batın temiz olmak, helal temiz insanların sohbetini kazanmak. İşte böyle sıfatları kendinde barındıran insanlar Maverâünnehr tarihinde çok olmuştur. Onlar gruplar oluşturarak, iyi işlerde öncülük etmişlerdir. Onlara civanmertler, ahiler veya fâtîler denilmiştir. “Civanmert” mert yiğit, fâtî de aynı manaya gelir. “ahî” birader, dost demektir. Onların tarikatı mesleği civanmertlik veya fütüvvet denilmiştir. Eski Horasan ve Maverâünnehr şehirlerinde X. asırdan itibaren civanmertlik yayılmıştır. Kaide taleplere riayet eden, manevi ve fiziki kemale ermek için çaba gösteren, nerede olursa olsun ve ne yaparlarsa yapsın mertlik ve alicenaplık örneğini sergileyen, zulüm ve haksızlık karşısında mücadele eden, horlanan ve tahkir edilenleri savunucuları olmuşlardır. Onlara göre dünya varlığı değil insan kadri yüksek olmuştur. Civanmertler altın, gümüşe rağbet etmemişlerdir, onu maneviyat gelişiminde bir vasıta olarak görmüşlerdir. Arap seyyah İbn Battuta'nın “Sefer Name” kitabında: “*Ben dünyayı gezerek böyle insanlardan yani civanmertlerden daha iyi niyetli ve iyi ahlaklı insanları görmedim. Şiraz ve İsfahan' ahalisi kendilerini civanmertlere benzetseler de yalnız onlar Harezmi ve Maverâünnehr civanmertleri garip-misafirleri ağırlamak ve misafir etmede onlardan üstün durur. Onları Irak'ta şatir, Horasan'da sarbadar, Mağrib'de de sukra derler. Onlara tabi yerlere adalet resmi öyle gelişmiştir ki onların ordugâhları, evleri asitanelerinde altın ve gümüş sikkeler yerde durur, sahibi bulunmadıkça onlara hiç kimse dokunmaz*”, (Kamilov,

2009:105) diye belirtmiştir. Civanmertlik bir tasavvuf ayinidir. Arif dervişlerin ahlaki faziletlerini tam da civanmertlik tecrübesi ile ortaya çıkar. Şeyhler civanmertliği sadece tebliğ etmemişlerdir, bilakis, kalp sahaveti ile insanlara lütuf ederek, mertliklerini göstererek bunu yaptığı davranışlarında ispatlamışlardır (Kamil, 2003a:90). Fütüvvet şiarlarından biri de kendine hoş görmeyeni başkasına da istememektir. Himmet sözünün birkaç tane manası vardır. Güçlü irade, azim, şecaat, bir işe azimle girişmek; sahavet, fütüvvet. Ulûhiyet ve onun gün yüzüne yansımaları. Himmet insanı şeref sahibi yapan necip bir haslettir (Kamil, 2003b:73). Civanmertler ne bulduysa muhtaçlar ile paylaşan, eli açık ve mert insanlardır. Onlar tasavvufu itikat olarak kabul etmişlerdir. Şunu belirtmek gerek ki salıklar de kendilerini “mert” (eren) demişlerdir. Zira Allah yolunda nefesine hâkim olanlar ancak başkalarına da merhamet ve şefkat eder, minnetsiz yardım eli uzatır. Meşhur sufi Ebusaid Ebulhayran’dan tasavvuf nedir diye sorduklarında: “Tasavvuf başta ne varsa atmak, elinde olanı bağışlamak ve başa ne gelirse sabretmek” diye cevap vermiştir. Bunun manası başı (kafayı) dünya gamından temizlemek, elindekini muhtaçlarla paylaşmak ve Allah’a tevekkül ederek yaşamaktır.

İslam’ın ilk asırlarında ortaya çıkan ve daha çok genç kuşakları çeşitli yönleriyle yetiştirmeyi hedef alan “fütüvvet teşkilatı” uzun devirler Müslüman Türk gençliğine yön vermiş, bu gençliğin çeşitli mesleklerde yetişebilmesi için gayret göstermiş ve Müslüman Türk gençliğinin mert, yiğit, atılgan, cömert ve becerikli insanlar olmalarını sağlamıştır. Fütüvvet teşkilatı ile tarikatlar arasında önemli bir münasebet vardır ve böylece bu teşkilatlar manevi değerlerle iktisadî gayretleri bütünleştirmiştir. Fütüvvet kelimesi Arapça fetâ kelimesinden türetilmiştir. Fetâ ise genç adam demektir. Bu sebeple fütüvvet teşkilatını, genç san’atkâr ve zanâatkârların bir araya gelerek ve aralarından birini de reis seçerek teşkil ettikleri dinî-iktisadî mahiyette bir cemiyet olarak tarif edebiliriz. Bunlar, daima cemiyet reisinin ve cemiyet tüzüğüne emirleri altında hareket ederler. Konu ile ilgili olarak fütüvvetnâme adıyla çok sayıda eserler yazılmıştır (Akgündüz, 2017:1).

Civanmertler sade halk arasından çıkan esnaflar, sipahiler, sokaklarda gösteri yapan halk tiyatrosu vekilleri, pehlivanlar, güldürücüler, darbazlar (yüksek ipte gösteri yapan) vb. taifelerden oluşmuştur. Onların her birinin kendi camiası, eğitim verdiği ustaları, toplanacağı yerleri mevcuttur. Pirine el veren, üstat huzurunda ant içerek, mertlik kurunu kuşanan civanmert ömür boyu kendi ahbine sadık kalmaya, kendi şahsi hayatını toplum hayatı için, biraderleri için feda etmiştir. Civanmertler camiasına kabul edilen genç delikanlı “ferzend” (oğul), onun beline aht kurunu bağlayan üstat ise “ata, baba” denilmiştir. Civanmertler böylece kardeş, birader sayılmışlardır ve biraderleri için mal ve canı ile hizmet etmeye hazır durmuşlardır. Yine bir Arap Seyyah İbn Havkal Maveraünnehr civanmertleri hakkında şöyle hikâyeye etmiştir: “*Maveraünnehr civanmertliği şu kadar var ki sanki hepsi bir evde yaşıyor gibiler. Her hangi biri başkasının evine girdiğinde kendi evine girmiş gibi olur. Çok misafirperverler ve gece gelen misafirden rencide olmazlar, misafiri tanınasalar da her hangi mükâfat beklemeden hizmet ederler*”.

Her bir insan sahavet göstermek, misafiri ağırlamak, fakirler, gariplere yardım etmeyi şerefli görev, insanlık sıfatı olarak görmüşlerdir ve bu haslet toplumda geniş yayılmıştır. Civanmertlerin ahlakı bu gruba üye olmayan insanlara da etki etmiştir. Semerkant, Buhara, Hocend, Ürgenç, Hive, Taşkent, Merginan şehirlerinin ahalisi misafirperverliğiyle dünyaya nam salmıştır (Komliov, 2009:106). XIII. asırda civanmertler ile tarikat bir birine karışır. Kaşifi’nin fikrine göre fütüvvet ilmi de tıpkı tasavvuf gibi ruh ilmidir. Fütüvvet ilminin kendi

konusu var bu konu insan ruhu sayılır. Zira insanın ruhunu terbiye etmek ile ona güzel ahlak, fazilet sahibi olarak yetiştirmek mümkün (Komilov, 2009:113).

4.1. Civanmert Kaideleri

Fütüvvet aşağıdaki rükünleri kendi içine kapsar:

- Muhtaçlara, miskin dervişlere maddi yardım eli uzatmak.
- Ameli iş, tedbir ve çare bulmak; başına ağır iş düşen insanların yükünü hafifletmek.
- Hasta olanları ücretsiz tedavi etmek, her türlü tıbbi yardım göstermek.
- Zorda kalan, yolunu kaybedenlere elden geldiği kadar nasihat vermek, yol bulmasına yardımcı olmak.
- Yetim ve öksüzleri büyütme terbiye etmek.
- Musafir ve misafirlere sahip çıkmak, onları hoşnut etmek.
- Gönülden genç nesle ilim öğretmek, insanlara da kendi mesleğini kıskanmadan tam öğretmek.
- Zor durumda, ruhi bunalımda olanlara şefkat göstererek hayata döndürmeye çabalamak.
- Sıla i rahim.
- Tarikat biraderleri, pirleri, üstatlarına saygı, onların arkasından dedi kodu yapmamak, şan şeref ve namusunu himaye etmek.
- Kendi milleti, halkı menfaati, şerefini himaye etmek, Vatan'ını korumak için mal ve canıyla hizmet etmek. Din ve itikat için mücadele etmek.
- Gerekli yerde konuşmak, hakikati söylemek, fitne-fesat ve zulmü ortaya çıkarmak (Komilov, 2009:115-116).

Civanmertlik tarikatı Müslümanlık, ilim, hikmet ve sadakat sahibi olmayı gerektirir. İnsan akıllı ve yetenek sahibi olabilir fakat manevi yönden terbiye edilmediyse kâmil olduğunu dava edemez. Kaşifi'ye göre fütüvvet bol meyveli bir ağaçtır. Ağacın kökü saf muhabbet (aşk), gövdesi tevazu, budakları sabır, yaprakları perhiz, kabuğu adap ve hayâ, çiçekleri hoşgörü ve merhamet, meyvesi kerem ve sahavettir (Komilov, 2009:116).

4.2. Üstat-Şakirt Merasimi

İhlas ile tarikat yoluna giren mürit kendi iradesini pir iradesine boyun eğdirerek, marifet makamlarıyla tanışır. Fakat fütüvvet mensupları Pir'e el vermekten başka Şadd üstadı (vefa kurdelesini şakirt (çırak) beline bağlayan şahıs) ve nakip yani "ahit atası" önünde yemin ederek, bir ömürlük yemini yerine getirmesi şart olmuştur. Nakip mürit olacak yetenekli gençleri seçecek insandır aynı zamanda. Diğer bir vazifesi de halk arasında gezerek fütüvvet akidelerini anlatmak, gençleri bu harekete dâhil etmektir. İnsanların halinden anlayan, ruh bilimcisi insanları tarikat ehli nakipliğe uygun görürler. Nakip ahit babası sayılır, tarikat çocuğunu yemin ipi ile bağlar, yani ahit atası yiğide bakarak "Bizim ahdimizi kabul ederek, halkımıza girdin, artık şeytan emrine girmeyeceksin ve mekruhlardan perhiz edeceksin" der. Talip çocuk ise "Halkanıza girdim ve minba'ad (asla) hilaf iş yapmamaya ahdettim" diye yemin eder. Bu karşılıklı konuşma ve yemin töreni biraderleri huzurunda gerçekleşecektir.

Bundan sonra geleceğin fatisi üstadına teslim edilir. Üstadı şakirdi beline ahit vefa kurdelesini bağlar.

Merasim şekli: Önce temiz temiz ve geniş yer seçilir. Tarikat biraderleri, şeyh ve nakip oturur. Şeyh seccade üzerinde orta bir yerde ahit atasının karşısında oturur. Meclise bir kâse su, tuz ve beş pilili mum getirilir. Adaya fütüvvete giriş şartları anlatılarak ahitten sonra üstat yerinden kalkar. Adayın sol tarafından tutarak şeyhe bakarlar. Şeyh evlad-mürit elini alır ve ona tövbe ettirir. Şeyh bundan sonra kemeri (kuru) omzundan indirerek sol eline alır. Sonra kemeri yavaşça kilim üzerine bırakarak hutbe okur. Hutbe sonunda fütüvvet namede zikredilen kaide ve talepleri anlatır. Bundan sonra Şadd Üstadı yerinden kalkar. İki elini kemer altından geçirir. Önce sağ elini kemerin altına gönderir ve işaret parmağını kemer altında tutar. Ö haldeyken evlat kulağına gerekli kelimeleri söyler ve evlat beline kemeri bağlar. Sonra tuzlu su mecliste hazır olanlara içirilir. Eğer mahsus “Hufya Helva” hazır olursa onu da ikram ederler. Kemer “evlat” belinden üç güne kadar çıkarılmaz. Üç gün sonra o üstat yanına gelir ve üstat onun belindeki kemeri çıkarır (Komilov, 2009:119).

Her bir şeyh kendi müritlerin kendi işaretleri, remzi renkleri olmuştur mavi ve yeşil gibi. Kemer bağlama merasimindeki beş pilili mum, su ve tuzun da kendi özel anlamları vardır. Mum kalp nuru, su aydınlık, tuz yaşam, helva dostlar ağzını tatlı etmeyi temsil etmiştir. Fütüvvet mertlik tarikatı bir nevi fedakârlıktır. Günümüz Maverâünnehir halkının ahlakını terbiye etmede çok büyük rolü olmuştur. Öyle ki günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. Halk ve şehir ehlini terbiye etmek için meslek sahibi olmaya ve kamillîğe erişmek için kendi ihtiyari ile hevesli şahıslar gerçek fazilet sahipleri, gerçek sanat ehilleridir. Meslek insan kemali için gerekli şarttır. Devamlı emekle uğraşan şahıs emeğiyle ailesinin geçindirir, kötü ve olumsuz hasletlere sahip olması mümkün değildir (Nizamov, 2005:26).

Fütüvvet nâmelerden öğrendiğimize göre, bunların da toplantı yerleri tekke ve zaviyelerdir. 740 maddeyi bulan fütüvvet nizamnameleri vardır. Zaviyeler bir merkezde toplanmıştır. Her meslek erbabının bir ahi baba denen reisi mevcuttur. Bu reisin başkanlığında bütün üyeler, çalışma esaslarını, giyimlerini ve hareket tarzlarını teşkilatın nizamlarına uydurmak mecburiyetindedirler (Akgündüz, 2017:2). Horasan’daki fütüvvet kurumunun Anadolu’daki yansıması Ahiliktir. Yakın tarihe kadar Osmanlı topraklarında varlığını sürdürmüştür (Cebecioğlu, 2009:220).

Kadimi Horasan ve Maverâünnehir’de Civanmertlik harekâtı kısa süre içinde yayılmıştır. Harekât üyeleri (Tarikat Mensupları) sürekli kaideye amel ederek bedeni ve manevi kemale erişmek için çabalayan, nerede ve nasıl iş üzerinde olursa olsun mertlik, asillîği sergileyen adaleti korumuşlardır. İnsan değeri maddi değerlerden her zaman üstün görülmüştür (Komilov, 1994:64).

Tarikat mensupları hali hazırda Orta Asya’da civanmert faaliyetini devam ettirmektedir. Diğer tarikatlar ayıran özelliklerden biri de bizzat Önderinin (Mürşidin) de şeriat bilgisi yanında mutlaka bir meslek sahibi olmasıdır gerektiğidir. Müritlerinden de meslek öğrenmelerine özellikle önem vermesidir. İçtimai taifesinde usta-kalfa sistemi geliştirilmiştir.

Erkekler arasında marangoz, beşik üretimi, ağaç işçiliği, deri işlemeciliği, mesh çeşitleri, sabun üretimi, navvat (kristal şeker) ve peçak (Mevlana şekeri) şekeri üretimi, ekmek çeşitleri, demirci, nalcı ve kumaşçılık daha ağır basarken, hanımlar daha çok ev ortamında terzilik ve nakışçılık ile meşgul olmuştur. Bu mesleklerin kendi tertip ve kaideleri onların

nizamı hakkında “Risaleler” mevcut olup, nesilden nesle geçen örf ve adetleri olmuştur ve buna herkes riayet etmişlerdir. Usta kalfa ilişkileri akrabalıktan öte bir değer kazanmıştır.

Resim 1: Ağaç İşçiliği[†]

Resim 2: Deri İşçiliği (Mesh).

[†] Kapı, pencere, masa sandalye takımları, direk, sehpalardan oluşmaktadır.

Meshler günümüze kadar Orta Asya kültüründe çok aktif kullanılan kışlık ve yazlık olarak ayrılan, keçi ve koyun ince derisinden yapılan çizme vazifesini yapmaktadır. (Kış mevsimlerinde abdest alırken mesh üzerine mesh etmekten dolayı özellikle köy ve kasabalarda hem erkekler hem de kadınlar tarafından çok tercih edilmektedir).

Resim 3: Navvat (Kristal Şeker)[‡]

Resim 4: Beşik ve Oyuncak Beşikler[§]

[‡] Navvat şeker şerbetinden hazırlanır. Baldan sonra ikinci derece değere sahiptir.

[§] Beşik ve oyuncak beşikler erkek ustalar tarafından yapılır. Normal kız ve erkek bebek beşiği yanında oyuncak beşikler de yapılmaktadır.

Resim 5: Beşik Döşek (Minder) ve Örtüleri**

Resim 6: Ev Sabunu.

** Kadın terziler tarafından kadife kumaştan döşek ve yorgan yapılır, içine pamuk konulur. Beşik Toyu (Düğünü) çok eskiden beri kutlanan Orta Asya kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada Orta Asya topraklarında İslam'ın çıkmasından hemen sonra Abbasiler döneminde Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan civanmertlik ve tasavvuf ilişkisi ele alınmıştır. Zamanla civanmertlik dayanışmasının kaideleri ortaya koyan eserler yazılmıştır. Kaideleri kendinde toplayan eserlere “Fütüvvet name” ismi verilmiştir. Hemen hemen bir birini tamamlayan bu eserler ortak 740 geniş maddeden oluşan civanmertlik kaidesi yazılmıştır. Daha sonra 48 esas maddeden oluşan kaide yaygınlık kazanmıştır. Anadolu'ya Selçuklular döneminde Ahi Evren tarafından “ahî” esnaf teşkilatı olarak XI-XII. asırlarda kurulmuştur. Nitekim Ahi Evren 32 çeşit meslek sahiplerine öncülük etmiştir. Civanmertlik meslek eğitimi yanında ahlak eğitimi veren Türklüğe has tasavvuf yoludur. X. asırdan itibaren tasavvuf ile birleşen civanmertlik zamanla ayrılmaz ikili hale gelmiştir.

Civanmertlik dayanışması ilk ortaya çıktığı günden beri her zaman kendilerine ve çevresine faydalı olmaya özen göstermiştir. Toplum içinde bir nevi doğal fabrika konumuna sahip olmuşlardır. Zincirleme şekilde nesilden nesle bildiklerini aktarmışlardır. Dönemlere göre faaliyet çevresi genişlemiştir. Sovyetler Birliği zamanında daha sistemli çalışılmasının asıl nedeni de o dönemin din ve Türklük adına yapılan çok sert ve ciddi önlemlerinden kaynaklanmıştır.

Bağımsızlık sonrası her alanda ülke hızla gelişmeye başlayınca, el emeği meslekler yerine makineleşme almıştır. Geçen 25 yıllık zaman zarfında tasavvuf ehillerinin meslek edindirme çabaları bir hayli zayıfladığını görmek mümkün. Bunu 21.yüzyıl teknoloji asrı ile doğrudan doğru bağlantısı vardır. Diğer yandan gizli saklı dini eğitim almasını gerektiren durum kalmadığıdır. Ama geçen sekiz asırlık dönem içinde toplum yararı açısından yaptıkları emekleri göz ardı etmemek gerek. Bununla birlikte hanımların aile içi konumu itibarı ile erkekler kadar aktif olmamışlardır. Teknolojinin son hızla yayılması ve gelişmesi, el işçiliğinden fabrika işine geçiş döneminde artık yukarıdaki bahsedilen meslekler bir hayli yavaşlamıştır.

Civanmertlik esasları Orta Asya halkları tarafından o kadar çok benimsendiğinden günlük hayatta kullanılmaktadır. Halkın yaşam tarzını etkilemekle birlikte ahlaki ilkeleri belirlemede önemli rol oynamıştır.

Sonuç olarak civanmert-mertlik tarikatı, yardım, mürüvvet ve fedakârlık ilmidir. Civanmert insanın sözü, işi, özü, niyeti ve fikirleri de temiz olmuştur. Civanmertlik ahlaki milli ahlak olarak tekrardan yaşatılması ve genç nesle kazandırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ABDULLAYEV, Ahmad (2007), *Tasavvuf Va Uning Namoyondalari*, Termiz, Özbekistan Yayınları.

ALGAR, Hamid (1996), “Hacegan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 14. Cilt, İstanbul.

ALGAR, Hamid (1997), “Halidiyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 15.Cilt, İstanbul.

ALGAR, Hamid (2006), “Nakşibendiyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 32.Cilt, İstanbul.

CEBECİOĞLU, Ethem (2009) *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, 5.Baskı, İstanbul, Ağaç Kitabevi Yayınları.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 65 Ocak - Şubat 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

- HAKSEVER, Ahmet Cahid (2012), *Tasavvuf El Kitabı*, “Tasavvufa Giriş”, Ed., Kadir Özköse, Ankara, Grafiker Yayınları.
- KAMİL, Najmiddin, (2003a), “*Futuvvat Va Avf Hususida*”, Tafakkur Jurnalı, Ed.: Erkin Azam, Taşkent.
- KAMİL, Najmiddin, (2003b), “*Hikmat Ve İbrat Dastanı*”, Tafakkur Jurnalı, Ed.: Erkin Azam, Taşkent.
- KAZICI, Ziya (1988) “Ahilik”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1.Cilt, İstanbul.
- KOMİLOV, Najmiddin (1994), “*Mardlik Tariqati*”, Tafakkur Jurnalı, Taşkent.
- KOMİLOV, Najmiddin (1999), “*Tarikat*”, Taşkent, Maveraünnehr Yayınları.
- NİZAMOV, Fazlihan, (2005), “*Markaziy Asiya Mutafakkiri Talim Tarbiya Va İnsan Kamalati*”, Maziyan Sada Jurnalı, Taşkent.
- Özbekistan Milli Ansiklopedisi*, (2006), “B” Harfi, Taşkent, Devlet İlmi Neşriyatı Yayınları.
- BUHARİY, Sadridin Selim (1993), *Dilda Yar (Hazrat Bahauddin Nakşband)*, Taşkent, Gafur Gulam Nomidagi Adabiyot Va Sanat Yayınları.
- TLEUMURATOVA, Zamira, (2014), *Markaziy Osiyodagi Mutafakkirlarning İjtimoiy, Siyosiy Va Falsafiy Qarashlari*, Nukus, Üniversite Yayınları.
- TOROS, Halime (2013), *Asya'nın Kandilleri*, Ankara.
- YILMAZ, H. Kamil (2013), *Ana Hatlariyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, İstanbul, Ensar Yayınları.
- YÜCE, Abdulkhakim (2000), “*Bir İlim Olarak Tasavvuf*”, Tasavvuf İlmi Ve Akademik Araştırma Dergisi, Sayı-2, Ankara.

İnternet Kaynakları

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı'da Fütüvvet Ve Ahi Teşkilatı*
<http://www.tariharastirmalari.com/osmanlidaahi.html>, (E.T. 12.11.2017).